

УДК 321.02-044.933:323.272:316.423.2

Юлія Кобець

СИНЕРГЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ЕВОЛЮЦІЇ

Стаття присвячена питанням нелінійного розуміння революційних змін в суспільстві за допомогою синергетики. Проаналізовано особливості застосування синергетичного підходу до розвитку політичної системи.

Обґрунтовано необхідність розвитку міждисциплінарних зв'язків політичної теорії з іншими суспільними та природничими науками для виявлення особливостей та специфіки еволюційних та революційних процесів у політичних системах. Визначено особливості синергетичного підходу до аналізу системних перетворень та змін.

В дослідженні з'ясовано та систематизовано особливості застосування синергетичного підходу в дослідженні соціально-політичних систем, їх розвитку, занепаду та трансформації. В ході роботи розглянуто погляди на проблему провідних українських та зарубіжних вчених.

Охарактеризовано розгортання синергетичного процесу революції та еволюції, а також можливе поєднання з процесами еволюції в межах випадкових тенденцій всередині соціально-політичної системи та впливів із зовнішнього середовища.

Ключові слова: біфуркація, еволюція, ентропія, методологія, політична система, політичний розвиток, революція, рівноважний стан, синергетика, самоорганізація.

В умовах інформаційної насиченості сучасного світу, віртуалізації та діджиталізації соціально-політичної комунікації стає очевидним, що колишні підходи та методологічні конструкти до пояснення еволюційних та революційних процесів політичної дійсності, недооцінюють, а інколи, не враховують значення фактору хаотичності. Виникає потреба в інтердисциплінарних дослідженнях і підходах, яку частково компенсує виникнення нової наукової парадигми – синергетики.

Синергетика як наука про мимовільні, що самоорганізуються, випадкові процеси зародилася у сфері природознавства. Але вона поступово і все більш впевнено прокладає дорогу і в методологію наук соціальних, у тому числі в політологію [4, с.55]. Все частіше в філософських, політичних, юридичних, психологічних та інших суспільствознавчих і гуманітарних роботах з'являються екзотичні поняття нерівноважності, нестабільності, біфуркації, фазових переходів, нелінійності, малих впливів, аттракторів і декотрі інші, що складають ядро понятійного апарату синергетики.

Назаретян А. стверджує, що «синергетично» мислячі соціолог, політолог або правник уже не можуть оцінювати те чи інше рішення за допомогою прямолінійного порівняння попереднього та майбутнього стану; вони зобов'язані порівнювати реальний перебіг наступних подій з вірогідним (при альтернативному ключовому рішенні). Власне синергетика за допомогою дійсно складних і маловживаних політологами та соціологами понять створює особливі можливості для аналізу таких масштабних соціально-політичних явищ, як переворот, революція, політичні трансформації, тобто синергетичні категорії дозволяють в новому підході осмислити проблеми соціально-політичного розвитку суспільства [9, с.92-93].

Метою дослідження є науковий аналіз теоретичних положень, принципів синергетичної парадигми до політичного розвитку, особливо в частині його революційності та еволюційності.

Теоретичне підґрунтя для парадигми було закладено завдяки Г.Гакену та Й.Пригожину, отримало розвиток завдяки дослідженням В.Арнольда, Р.Тома, А.Самарського, С.Курдюмова, М.Фейнбаума.

У сучасній демократичній державі, де є високий рівень розвитку громадянського суспільства, відкриваються великі можливості для запобігання соціальних конфліктів, їх своєчасного вирішення, не допускаючи дезінтеграції суспільства, соціальних катаклізмів.

На думку Лукашевича С. та Грубої Д., синергетика переконливо доводить хибність погляду на суспільство як на об'єкт, який абсолютно підконтрольний владі та розвиток якого визначається виключно вольовими управлінськими рішеннями [8, с.168].

Революційні політичні та соціальні вибухи найчастіше - результат невміння владних структур, соціально-політичних сил провести назрілі корінні реформи, соціальні перетворення. Синергетика підкреслює, що суспільство може змінюватися несподіваним, непередбачуваним чином. Це відбувається, коли соціально-політична система не може відновити свою рівновагу за допомогою колишніх механізмів, а революційна або інноваційна активність має прагнє звільнитися від усіх системно-структурних обмежень. Розглянемо процес змін в соціально-політичній системі, використовуючи категорії синергетики.

Початковими факторами в синергетичному процесі розвитку стають флуктуації (незначні випадкові збурення в системі, малі відхилення від середньостатистичних значень параметрів). Флуктуації в урівноваженому стані слабо впливають на систему, оскільки діє класичний принцип Ле-Шельє: система прагне до таких змін, котрі мінімізують зовнішній вплив [5, с. 21]. В стані близькому до рівноваги, утворення просторово-часових структур не відносяться до самоорганізації. Щоб в нелінійному середовищі могли виникнути лавинні мікропроцеси, котрі здатні «прорватися» на макрорівень, система повинна перейти в невіноважений, критичний стан підвищеної чутливості до флуктуацій. Такий стан системи називається хаосом. За рахунок підтримки флуктуацій ззовні (енергії, інформації) можливе утворення мікрооднорідності та розпочинається процес дисипації – процес самоконструювання регулярної структури на мікрорівні в результаті кооперативно-узгодженої взаємодії великої кількості елементів в межах системи.

Дисипація (з латинської – розсіювати, розганяти; носить досить часто негативне забарвлення) не є фактором руйнування, а необхідний момент саморганізації в хаотичному нелінійному середовищі. Вона ніби «спалює» все зайве і залишає тільки те, що спільно (кооперативно) напрацьоване елементами нової стаціонарної мікроструктури; вона може бути часовою, просторовою, просторово-часовою чи функціональною. Відкритість системи і її нерівноважений хаотичний стан – конструктивний момент, завдяки якому мала флуктуація оточена фоном випадковостей, здатна з підтримкою середовища ймовірно розростатися в макроструктуру. А це, в свою чергу, приводить до появи нових функцій, просторово-часових характеристик і інших факторів розвитку системи в цілому.

Нова макроструктура «забуває» з яких станів вона виросла і починає існувати в межах ситуації «табули раси». Стан підвищеної чутливості системи до слабких, випадкових впливів називається в синергетиці біфуркацією. Тоді виникає ситуація, коли перед суспільством виростає проблема вибору свого нового стану. Дуже важливо сказати, що біфуркація означає порушення логіки попереднього розвитку і її неможливо передбачити. Суспільство, що переживає біфуркацію, являє собою хаотичну систему, в якій випадкові відхилення (флуктуації) змінюють колишній

порядок. Таким чином, перехід суспільства від одного стану до іншого не завжди носить детермінований характер, і напрямок руху може бути непередбачуваний. Процес змін в суспільстві - це множина альтернатив, багатоваріантність суспільного розвитку, джерелом якого є енергія, втілена в поведінці людей.

Отож, біфуркація - короткий момент балансування системи між вибором майбутнього стану, коли стан системи залежить від вторгнення єдиної флуктуації. В стані біфуркації – найбільш хаотичному – саме випадковість підштовхує систему на той чи інший шлях розвитку і відбуваються кардинальні зміни її якості. Результат біфуркації теоретично наперед невизначений, поліваріативний, некерований і спонтанний етап саморозвитку. Зв'язок між минулим і майбутнім у момент біфуркації є відсутній. Біфуркаційний механізм відіграє важливу роль в загальній системі розвитку, як природи, так і суспільства.

Імовірнісний характер біфуркаційних процесу робить еволюцію незворотною, а відсутність оборотності еволюції веде до іншого фундаментальному факту - незворотності часу. У цьому виявляється загальна спрямованість єдиного еволюційного процесу: від простого - до більш складноорганізованого. А сам факт незворотності називається синергетичною «стрілою часу»: майбутнє об'єкта – еволюціонує в напрямку більш складної і досконалої його структури.

Перехід через точку біфуркації зовсім не означає неминучу катастрофу для людства. Аттракторами у разі режиму з загостренням є асимптотична нестійкість, котра веде до фазового переходу з двома сценаріями: розпад або принципово інший режим функціонування. Від деталей поведінки цивілізації в момент біфуркації залежить вибір. Вихід біфуркації, як відомо, передбачити не можна, але створюється середовище, що сприяє виходу на сприятливий для людства аттрактор, цілком під силу суспільству. Вивчення причин «планетарних революцій» різного рівня показало, що вирішальним чинником у їх виникненні часто виявляється надмірне внутрішнє розмаїття систем. Ці фактори не дають переваг на еволюційному етапі розвитку, тобто не відіграють системоутворюючою ролі в еволюційному розвитку системи. Однак у момент еволюційного кризи саме деякі з цих форм надмірності дають найбільш адекватну відповідь на кризу і стають новими системоутворюючими факторами. При цьому старі форми не знищуються, але співіснують з новими, включаючись як частина, підсистема.

У теоретико-методологічних дослідженнях на перший план вийшло завдання вивчення еволюційного шляху розвитку на протигагу революційному («локомотиву історії»). При цьому не можна не погодитися з Л. І. Бородкіним, що особливу увагу привертає питання про створення методологічної бази вивчення нестійких соціально-політичних процесів, і насамперед у модерний час, нестабільних політичних ситуацій, непередбачуваності радикальних змін, зростання альтернативності розвитку [2, с. 118]. Здавалося б, розширення поняття «еволюції» має, так би мовити, звузити поняття «революція» як антипода еволюційного розвитку. Аж ніяк ні, і еволюційно-синергетична парадигма, як одна з систем, дає достатнє, на наш погляд, теоретико-методологічне обґрунтування даному парадоксу.

Відповідно до синергетичної парадигми, «розвиток розуміється як послідовність тривалих періодів, відповідних стабільним станам системи, які перериваються короткими періодами хаотичного поведінки (біфуркацій-ями, після чого відбувається перехід до наступного стійкого стану (аттрактору - стану притягнення траєкторій руху новоутворень), вибір якого визначається, як правило, флуктуаціями (коливаннями, малими збуреннями) в точці біфуркації [10, с.190]. Короткі періоди хаотичного стану, треба розуміти, лише в порівнянні зі стабільними

періодами, а не як такі, що можуть приймати затяжний характер, переростати з однієї фази в іншу.

Згідно бачення Бойко-Бойчук Л. розгляд розвитку суспільства з точки зору синергетичного підходу, убачається можливим сформулювати три положення [1, с.62]:

1. У новій методології суспільство розглядається як складна (навіть надскладна) відкрита нелінійна система, що обмінюється енергією, речовиною, інформацією зі зовнішнім середовищем і в біфуркаційних станах має здатність до саморозвитку.

2. Синергетика дозволяє відійти в оцінюванні наслідків соціально-політичних процесів від жорсткої схеми «чорне-біле» або «хаос-порядок», що приводить до розуміння подвійності практики, розуміння амбівалентного характеру хаосу, який може бути як руйнівним, так і творчим, підштовхуючи в точці біфуркації систему до встановлення нового порядку, до «воронки» структури-атрактора, до нового етапу самоорганізації та структурування.

3. Нав'язування соціальній системі певного порядку, який суперечить її природі, неминуче приводить до руйнування «запланованої» схеми в майбутньому.

Така методологія базується на розробленому математичному підході, на досвіді моделювання складних хімічних, фізичних, і передусім термодинамічних та біологічних систем. Доведена допустимість проведення аналогій між ними та економічними, соціальними та політичними системами, що робить методологію систем фундаментальною. Сучасні дослідження проблем трансформації систем базуються на загальнонаукових положеннях про складність систем, розроблених загальною теорією систем та синергетикою [6, с.87].

Стабільний стан називають ще режимом збереження порядку, а хаотична поведінка - режимом зародження нового порядку [3]. Якщо перший характеризується в політичному відношенні прагненням до самоізоляції, централізму і авторитаризму; в економічному - державним і централізованим регулюванням економіки; в соціальному - тенденцією до соціальної однорідності, винятком кардинальних змін; в духовному (сфері культури) - домінуванням консервативної ідеології та традиційних цінностей в культурі і моральності, то другий режим - відповідно повною відкритістю і домінуванням ліберальних цінностей; активізацією ринкових відносин; стрімкою динамікою соціальних змін і посиленням соціального метаболізму; індивідуальним і автономним моральним статусом особистості.

Недостатність вивчення важливих властивостей політичних систем та процесів їх трансформації (якими будуть ці процеси революційними чи еволюційними) змушує все частіше звертатись до досягнень точних наук щодо виявлення загальних принципів розвитку, характеру змін, життєвого циклу нелінійних систем.

Занурюючись в революцію, суспільство приходить в броунівський рух. Тисячі осіб прагнуть проявити і показати себе насамперед у політичній діяльності. У недалекому минулому ми знали тільки тих, хто зіграв найбільш масштабну роль у житті соціуму в цілому або в його найважливіших сферах, причому лише з діловою сторони, а не як простих (звичайних) людей зі своїми індивідуальними рисами, що пояснюють часом їх вчинки, хоча в цьому плані вже є відомі зрушення.

Для України в її нинішньому становищі бажаний хід еволюції мав би полягати в тому, щоб двохфазна структура функцій розподілу, наявна в даний час, якнайшвидше трансформувалася в однорідну з досить великим значенням градієнта конкуренції. Тільки досягнувши цього стану та протримавшись цим станом досить довго, країна може стати успішною. Такий вихід, проте, аж ніяк не є визначальним наперед. Головною перешкодою тут може виявитися менталітет нації, який сформувався протягом століть перебування у складі високо централізованої імперії. На думку О.Ксенжека, всупереч

загальновизнаній догмі, згідно якою «буття визначає свідомість», може виникнути зворотній ефект. Вплив менталітету нації на спосіб існування, в тому числі й на її економіку та політику, особливо у критичні періоди історії, буває визначальним [7, с.20]. Майбутнє «буття» нації в остаточному підсумку залежить від нинішнього менталітету. Якщо суспільство не здатне хоча б якоюсь мірою зорієнтуватись ні в просторі (захід-схід), ні в часі (минуле-майбутнє), ні в економічних прагненнях (риннок-державна економіка), ні в політичній ідеології (демократія-«сильна рука»), якщо в ньому немає стійкого імунітету, щоб протистояти «хворобам» старих часів і причинам, які їх зумовлювали, якщо суспільство політично інертне і не усвідомлює, що саме воно і тільки воно є відповідальним за свою долю, то перспективи такого суспільства посісти гідне місце в сучасному конкурентному світі невеликі.

Таким чином, синергетична парадигма розсовує рамки понять «соціально-політична революція та еволюція», посилюючи в ньому антропологічну складову, органічно пов'язує режими хаосу і порядку, задає параметри переходу до нової стійкої системи, системі з новою рівневою організацією її елементів і саморегуляцією. Вивчення точок біфуркації, ситуацій навколо них дозволяє робити висновок про те, що обставини в умовах екстремальної нестабільності можуть надати особистості з певним рівнем здібностей (не обов'язково видатної) величезну силу впливу на хід процесу.

1. Бойко-Бойчук Л. Синергетика як методологічний підхід в дослідженнях соціальних наук. *Людина і політика*. 2003. №5. С.56-63.
2. Бородкин Л. И. Синергетика в изучении неустойчивых историко-политических процессов: от «равновесия ужаса» к «ужасу неравновесий». *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб.* Вып. 3. Мінск: БДУ, 2007. С. 118-129.
3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (синергетика и теория социальной самоорганизации). СПб., Лань. 1999. 480с.
4. Венгеров А. Синергетика и политика. *Общественные науки и современность*. 1993. №4. С. 55-69.
5. Ильясова Т.В. Синергетика и культурология. Оренбург, 2010. 149с.
6. Кирилюк Є.М., Прощаликіна А.М. Методологія синергетики в дослідженні процесів трансформації економічних систем. *Механізм регулювання економіки*. 2012. №1. С.87-94.
7. Ксенжек О. Соціальні реалії з позиції термодинаміки. *Вісник НАН України*. 2001. №8 . С.15-22.
8. Лукашевич С.Ю., Груба Д.І. Історичні та теоретичні підвалини застосування синергетичної парадигми в соціально-гуманітарному знанні. *Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. №2(16). С.167-175.
9. Назаретян А.П. *Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги. Общественные науки и современность*. 1997. №2. С.91-98.
10. Сидорцов, В. Н. Понятие «социальная революция» в свете синергетики. *Праці гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб.* Вып. 4. Мінск: БДУ, 2009. С. 189–195.

References

1. Boiko-Boichuk L. (2003) Synerhetyka yak metodolohichniy pidkhid v doslidzhenniakh sotsialnykh nauk [Synergetics as a methodological approach in social sciences research]. *Liudyna i polityka*. №5. S.56-63 [in Ukrainian].
2. Borodkyn L. Y. (2007). Synerhetyka v yzuchenyy neustoichyvykh ystoryko-polytycheskykh protsessov: ot «ravnovesiya uzhasa» k «uzhasu neravnovesiy» [Synergetics in the study of unstable historical and political processes: from "balance of horror" to "horror of imbalances"]. *Krynitsaznaystva i spetsyialnyia histarychnyia dystsypliny: navuk. zb.* Vyp. 3. Minsk: BDU. S.118-129 [in Belarusian].

3. Vasylova V. V. (1999). Poriadok y khaos v razvytyy sotsyalnykh system: (synerhetyka y teoriya sotsyalnoi samoorhanyzatsyy) [Order and chaos in the development of social systems: (synergetics and the theory of social self-organization)]. SPb., Lan. 480 s. [in Russian].
4. Venherov A. Synerhetyka y polityka. Obshchestvennye nauky y sovremennost. 1993. №4. С. 55-69.
5. Yliasova T.V. (2010) Synerhetyka y kulturolohiya [Synergetics and culturology]. Orenburh. 149s. [in Russian].
6. Kyryliuk Ye.M., Proshchalykina A.M. (2012). Metodolohiia synerhetyky v doslidzhenni protsesiv transformatsii ekonomichnykh system [Synergetics methodology in the study of economic systems transformation processes]. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. №1. S.87-94 [in Ukrainian].
7. Ksenzhek O. (2001). Sotsialni realii z pozytsii termodynamiky [Social realities from the standpoint of thermodynamics]. Visnyk NAN Ukrainy. №8. S.15-22 [in Ukrainian].
8. Lukashevych S.Iu., Hrubá D.I. (2013). Istorychni ta teoretychni pidvalyny zastosuvannya synerhetychnoi paradyhmy v sotsialno-humanitarnomu znanni [Historical and theoretical foundations of the application of the synergetic paradigm in socio-humanitarian knowledge]. Visnyk natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». №2(16). S.167-175 [in Ukrainian].
9. Nazaretian A.P. (1997). Synerhetyka v humanytnom znanny: predvartelnyye ytohy [Synergetics in humanitarian knowledge: preliminary results]. Obshchestvennye nauky y sovremennost. №2. S.91-98 [in Russian].
10. Sydortsov, V. N. (2009). Poniatyе «sotsyalnaia revoliutsyia» v svete synerhetyky [The concept of "social revolution" in the light of synergetics]. Pratsy historychnaha fakulteta BDU: navuk. zb. Vyp. 4. Minsk: BDU. S. 189–195 [in Russian].

Yuliia Kobets Synergetic fundamentals of socio-political revolution and evolution

The article is devoted to the issues of nonlinear understanding of revolutionary changes in society with the help of synergetics. The peculiarities of synergetic application approach for development of political system are analyzed. The necessities of development of interdisciplinary connections of political theory with other social and natural sciences to reveal features and specifics of evolutionary and revolutionary processes in political systems are substantiated.

The peculiarities of the synergetic approach to the analysis of system transformations and changes are determined. The study clarifies and systematizes the features of the application of a synergetic approach in the study of socio-political systems, their development, decline and transformation. In the course of the work the views of leading Ukrainian and foreign scientists on the problem are considered.

The development of the synergetic process of revolution and evolution is described, as well as the possible combination with the processes of evolution within the framework of random tendencies within the socio-political system and influences from the external environment.

Key words: bifurcation, evolution, entropy, methodology, political system, political development, revolution, equilibrium, synergetics, self-organization.